

Шинкаренко І. О.

кандидат психологічних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 316.624

ПРОБЛЕМИ НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ ПРАЦІВНИКАМИ МІЛІЦІЇ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ ПАНІЧНОГО НАТОВПУ ПІД ЧАС МАСОВИХ ПОРУШЕНЬ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

Розглянуто проблеми визначення соціально-психологічних чинників формування панічного натовпу під час масових явищ, вирішення психологічних проблем використання прийомів впливу на стан натовпу працівниками ОВС щодо забезпечення громадського порядку під час масових його порушень.

Ключові слова: стихійна поведінка людей, паніка, чутки, фабула, соціально-психологічні чинники формування панічного натовпу.

Постановка проблеми. Серед видів натовпу в особливу групу виділяється панічний натовп. Досвід показує, що це найнебезпечніший з усіх різновидів натовпу. За кількістю безпосередніх людських жертв масова паніка здатна далеко перевищити, наприклад, агресивний натовп, але і по віддалених наслідках їй не поступається.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблема виявлення та нейтралізації чинників формування панічного натовпу займалися як представники класичної школи «теорії натовпу» (Г. Лебон, С. Мосиковичи, С. Сигеле, Г. Тард) [1-4], так і представники сучасних шкіл, що займаються психологічними засадами дій у складних умовах (Д.С. Безносков, Л.Г. Почебут, Ю.Б. Ірхін, Л.І. Мороз, Б.Д. Паригін, Л.І. Рудаків, Н.К. Михайловський, З.Р. Шайхлісламов) [5-9].

Однак їхні дослідження не розповсюджувалися на умови сучасної соціально-політичної обстановки в Україні.

Метою статті є визначення соціально-психологічних чинників формування панічного натовпу під час масових явищ, вирішення психологічних проблем використання прийомів впливу на стан натовпу працівниками ОВС щодо забезпечення громадського порядку під час масових його порушень.

Виклад основного матеріалу. Панічні стани можуть бути викликані невротичними страхами, тобто такими, які неадекватні об'єктивній небезпеці і є, швидше, ознаками внутрішнього неблагополуччя. Ця обставина є настільки характерною, що деякі автори так і визначають паніку: "жах, викликаний уявною небезпекою" [10]. Але паніка викликається і цілком реальною загрозою, хоча вирішальним чинником паніки дійсно завжди стає психічний стан суб'єкта (особи, суспільства, групи або натовпу).

З одного боку, паніка може виникнути без всякої зовнішньої небезпеки і здебільшого неспіввимірна з нею. З іншого боку, будь-яка зовнішня небезпе-

ка сама по собі є недостатньою для виникнення паніки. "Навіть тоді, коли паніка викликала безмежно великою небезпекою, – писав А.С. Прангішвілі, – психологічна природа переживання жаху принципово така, як і у момент виникнення її через незначну причину (проте в останньому випадку ці особливості є більш вираженими), оскільки, врешті-решт, всяка реальна і велика небезпека може бути пережита і без паніки [11]. Отже, сильний жах, пов'язаний з панікою, у разі реальної небезпеки може вважатися вторинним явищем.

Зазвичай у війні проти мирного населення (бомбардування міст, політичний тероризм) стратегічне завдання полягає в тому, щоб спровокувати масові панічні настрої і, як наслідок, – пригніченість або агресивну установку стосовно влади. Найближчим для нас драматичним прикладом може служити сплеск екстремістської активності в Україні. При цьому легко переконатися, що безпосередня фізична небезпека для кожної окремої людини порівняно невелика. У самому гіршому випадку жертвами вибухів стають сотні людей з майже 40 млн. жителів країни, тоді як тільки від отруєння неякісним алкоголем щорічно гинуть близько 10 тис. осіб і тисячі людей гинуть на дорогах. Проте ні "саморобна" горілка, ні автомобіль не викликають у людей того панічного страху, який пов'язаний з невидимими терористами.

Отже, в найзагальнішому плані можна дати таке визначення: паніка – стан жаху, що супроводжується різким послабленням вольового самоконтролю. Еволюційно примітивні потреби, прямо або побічно пов'язані з фізичним самозбереженням, пригнічують потреби, пов'язані з особовою самооцінкою.

Аналіз думок науковців та практики діяльності працівників міліції в умовах натовпу дозволяє виділити чотири комплекси чинників перетворення більш-менш організованої групи в панічний натовп:

1. Соціальні чинники – напруженість у суспільстві, викликана природними, економічними, політичними лихами, що сталися або очікуються. Це можуть бути землетрус, повінь, епідемія, реальна або уявна нестача продовольства, різка зміна валютного курсу, державний переворот, початок або невдалий хід війни і так далі. Іноді напруженість зумовлена пам'яттю про трагедію і (чи) передчуттям трагедії, що насувається, наближення якої відчувається за якими-небудь ознаками.

2. Фізіологічні чинники – втома, голод, тривале безсоння, алкогольне і наркотичне сп'яніння. Вони знижують рівень індивідуального самоконтролю, що при масовому скупченні людей має особливо небезпечні наслідки.

Так, типовими помилками при організації мітингів, маніфестацій і масових видовищ стають затягування процесу, а також байдуже ставлення організаторів до фактів продажу і вживання учасниками спиртних напоїв. В умовах соціальної напруги, жару або холоду це підвищує імовірність паніки, так само як і інших небажаних перетворень натовпу.

3. Загальнопсихологічні чинники – несподіванка, здивування, переляк, викликані нестачею інформації про можливі небезпеки і способи протидії.

Відомі випадки, коли паніка серед маніфестантів виникала через те, що більшість невірно уявляла собі політичну обстановку і статус заходу. Напри-

клад, люди думали, що він санкціонований владою, і поява поліцейських з палицями виявлялася шокуючою несподіванкою. Чи, навпаки, деякі учасники не знали, що акція узгоджена, і неадекватно реагували на поліцейських. Були епізоди, коли непередбачені дії нечисленної, але добре організованої групи політичних ворогів викликали паніку у багатотисячній демонстрації.

4. Соціально-психологічні і ідеологічні чинники – відсутність ясної і високої загальної мети, ефективних лідерів, що користуються загальною довірою і, відповідно, низький рівень групової згуртованості.

У той же час історія воєн, революцій, небезпечних наукових експедицій дає безліч наочних свідчень того, що згуртований колектив одностайних здатний навіть при смертельній небезпеці і крайньому виснаженні сил зберігати єдність дій, не проявляючи симптомів паніки [12].

Структура і динаміка людських потреб такі, що люди можуть, втративши волю і гідність, впасти у тваринний стан. І ті ж люди при появі високих цілей здатні, в буквальному розумінні, стояти на смерть, лягати під танки і кидатися у вогонь. При цьому зовнішня оцінка їх вчинків в екстремальній ситуації – як героїчних, злочинних або просто безглузвих – залежить від того, наскільки власні цінності спостерігача узгоджуються з ціннісними координатами спостережуваного вчинку.

Виникнення і розвиток паніки, на думку сучасної прикладної психології та юридичної психології, пов'язане з дією шокуючого стимулу, що відрізняється чимось свідомо незвичайним (наприклад, сирена, що сповіщає початок повітряної тривоги) [7; 9; 13, С. 56; 14; 15].

Причому слід виділити кілька етапів реакції натовпу.

Перший етап реакції на такий стимул – потрясіння, відчуття сильної несподіванки і сприйняття ситуації як кризової, критичної і навіть безвихідної.

Другий етап реакції – замішання, в яке переходить потрясіння, і індивідуальні безладні спроби якимось зрозуміти, інтерпретувати подію, що сталася, у рамках колишнього, звичайного особистого досвіду або шляхом гарячкового пригадування аналогічних ситуацій з чужого, запозиченого досвіду. Коли необхідність швидкої інтерпретації ситуації стає гострою і вимагає негайних дій, саме це відчуття гостроти часто заважає логічному осмисленню того, що відбувається, і викликає страх. Спочатку страх зазвичай супроводжується криком, плачем, руховою ажитацією.

Якщо цей страх не буде швидко пригнічений, то по механізму "циркулярної реакції" розвивається третій етап. На цьому етапі страх одних відбивається іншими, що, у свою чергу, ще більш посилює страх перших. Страх, що посилюється, знижує упевненість у колективній здатності протистояти критичній ситуації і створює смутне відчуття приреченості. Завершується усе це діями, які представляються людям, охопленим панікою, рятівними. Хоча на ділі вони можуть зовсім не вести до порятунку: це етап "хапання за соломинку", що у підсумку все одно обертається панічною втечею, за винятком тих випадків, коли бігти просто нікуди. Тоді виникає підкреслено агресивна поведінка: відомо, яким небезпечним буває "загнаний у кут" навіть найбоязкіший звір.

Зовні паніка закінчується зазвичай у міру виходу окремих індивідів з етапу загальної втечі. Загальна втома зупиняє будь-які дії і емоційні переживання. Але панічна поведінка не обов'язково завершується втечею від небезпеки. Звичайні наслідки паніки – або втома і заціпеніння, або стан крайньої тривожності, збудливості і готовності до агресивних дій.

Оцінюючи увесь цикл панічної поведінки, потрібно мати на увазі те, що якщо інтенсивність первинного стимулу дуже велика, то усі попередні етапи можуть ніби "згортатися". Словесне позначення лякаючого стимулу в умовах його очікування само по собі може безпосередньо викликати реакцію страху і паніку навіть до його появи.

Часто приводом для паніки є чутки. Прийнято вважати, що слух тісно пов'язаний з недостовірністю або неперевіреністю інформації. Тим часом міра достовірності не має ніякого відношення до того, чи кваліфікується інформація як слух. Важливо те, що інформація передається по мережах міжособового спілкування.

Не всякий міжособовий контакт, навіть найконфіденційніший, включає передачу чуток. Циркуляція слуху відбувається тоді, коли оцінка, думка, ставлення, плани супроводжуються невідомими співрозмовникові відомостями про предмет – фактами з біографії того самого знайомого, вістями, почерпнутими з журналу, та ін. Для початкового визначення слуху потрібно два критерії: наявність предметної інформації і канал, по якому вона повідомляється.

Чутки – це передача предметних відомостей по каналах міжособового спілкування. При міжособовому спілкуванні починає діяти цілий ряд специфічних механізмів, які яскраво проявляються при поширенні чуток. При вивченні чуток використовуються різні підстави класифікації: тривалість життя слуху, величина і структура аудиторії і т. ін. Для соціальної психології найбільш важливими є два класифікаційні параметри – експресивний і інформаційний.

За експресивним параметром розрізняють три типи чуток, і тут семантика термінів досить прозора: чутка-бажання, чутка-страховище і агресивна чутка. Сюжети чуток-бажань відбивають надії, очікування і, в цілому, благодушний настрій аудиторії. Недосвідченому керівникові або політикові часто здається, що це "добре", тобто сприятливе і безпечне явище. Тим часом циркуляція чуток-бажань часто має руйнівні наслідки. Чутки-страховища виникають у періоди соціальної напруги (стихійне лихо, війна, державний переворот і т. ін..) і варіюють від просто песимістичних до відверто панічних.

Найбанальніша фабула – прийдешнє зростання цін, зникнення деяких продуктів або як на Сході України – загроза «правого сектора» та «окупація бандерівцями», а на Заході та центрі – загроза з боку «донецьких». Такого роду відомості періодично з'являються в соціальних інформаційних мережах на тлі дефіциту офіційної інформаційної системи. Вони можуть виникати спонтанно або насаджуватися з провокаційною метою, особливо при загостренні політичної конкуренції в умовах соціальної кризи. Тут виразно проявляється роль чуток: приймаючи їх за чисту монету, люди придбавають непотрібні їм продукти у великих кількостях, а в результаті дійсно спотворюється

кон'юнктура слабого ринку, товари зникають або ростуть у ціні. Посилюється паніка стосовно дій окремих політичних груп та загрози Західних регіонів та їх політичних об'єднань Південно-Східним територіям України.

Другий інформаційний параметр, як вказувалося, відбиває міру достовірності фабули. Виявлено три характерні тенденції перетворення фабули в процесі поширення слуху.

Перша – згладжування – полягає в тому, що несуттєві в очах цієї аудиторії деталі зникають; сюжет стає коротшим. Відповідно, деталі, що збереглися, висувуються на передній план, висвічуються більш опукло, збільшуються їх масштаб і соціальна значущість. Сюжет може деталізуватися новітніми елементами, спочатку відсутніми, які роблять його більш функціональним. Цю другу тенденцію називають загостренням.

Третя тенденція – пристосування. Під стереотипи і установки підлаштовується окрема деталь сюжету, без виражених ознак згладжування або загострення, але таким чином, що це рішуче змінює психологічний зміст інформації.

Вивчаючи, чому виникають чутки, чому одна чутка живе в мережах неформального спілкування довго і спокійно, інші швидко охоплюють велику аудиторію, спонукаючи людей до дій, треті існують у вузькому колі, не виходячи за його межі, а четверті помирають, ледве встигнувши народитися, психологи виділили два фундаментальні чинники. Їх сукупність ще називається абсолютно необхідною умовою для виникнення слуху [16].

Першим чинником є інтерес до теми: чутка здатна виникнути там і тоді, де і коли до її предмета є інтерес, а масштаб і траєкторія його поширення зумовлені конфігурацією зацікавленої аудиторії.

Другий чинник – дефіцит надійної інформації. Для чутки потрібний не просто інтерес, але інтерес незадоволений. Ті, кому наявна інформація представляється достатньою, – неплідний ґрунт для чутки.

Підкреслимо, що під надійністю інформації розуміється не об'єктивна характеристика, а суб'єктивне ставлення аудиторії. Так, помилкове повідомлення із надійного джерела усуває дефіцит інформації, тоді як достовірна інформація з джерела, якому ця аудиторія довіряти не схильна, дефіцит зберігає. Зрозуміло, інформаційний дефіцит може бути зумовлений і зовсім тривіальною обставиною – відсутністю, недостатністю або суперечливістю офіційних повідомлень.

Вірогідність слуху прямо пропорційна силі громадського інтересу до предмета і обернено пропорційна кількості офіційних повідомлень на даний момент і рівню довіри до джерела.

Висновки. Таким чином, при взаємодії з натовпом необхідно: понизити інтенсивність емоційного зараження, вивести людей з такого стану і раціоналізувати, індивідуалізувати їх психіку. Для цього існують прийоми дії на натовп ззовні і зсередини, що враховують "географію". Географія натовпу визначається відмінністю між щільнішим ядром і розрідженою периферією. У ядрі акумулюється ефект емоційного кружляння, і людина, що знаходиться там, сильніше відчуває його вплив. Найбільшу активність проявляє порівня-

но невелика частина людей, що становлять натовп. Інші їх активно підтримують, ще більше людей підтримують пасивно, а на самій периферії – різного роду спостерігачі. Але уся ця маса надає ядру силу мотивації, доповнену відчуттям анонімності і безкарності.

Заходами та умовами нормалізації стану суспільства на окремій території є:

I. Дотримуватися таких вимог:

1) не допускати наростання високого рівня невизначеності і тривожності в суспільстві;

2) організовувати глибоко продумане інформаційне забезпечення населення, щоб не створювати умов для домислів і вигадок;

3) якщо чутка вже виникла, слідє не лише її спростувати і привести достовірні факти, але і зняти обов'язково ту тривожність, яку вона породила. У випадках умисного поширення чуток з тими або іншими провокаційними цілями необхідно знаходити і викривати винних.

II. З метою визначення підґрунтя групових порушень громадського порядку та нейтралізації чинників формування панічного натовпу необхідно:

- здійснювати соціологічний маніторинг думки населення про соціально-політичні та економічні проблеми в регіоні районі – місті – прошарках населення;

- формування системи масової інформації, яка має серед населення високий авторитет: телефони довіри, зустрічі з населенням та відповідними соціальними прошарками, диспути, прямі ефіри вечорів питань і відповідей і т. ін.;

- формування ефективної психологічної стратегії боротьби з панічними чулками.

III. Залежно від обстановки використовувати такі психологічні прийоми:

- офіційне спростування чуток;
- неофіційне спростування : поширення контрчуток;
- непряма подача інформації: а) запуск інформації, що трансформує слух, позбавляє його гостроти, і б) що додає неймовірні подробиці до слуху і тим самим підриває довіру до нього населення;

- відкриті диспути з особами, що довіряють слуху (можна організувати і провести силами журналістів);

- підривання довіри осіб, зацікавлених у поширенні слуху;
- поширення листівок, плакатів, карикатур, що висміюють зміст того або іншого слуху;

- в деяких випадках доречне пряме звернення до народу авторитетних осіб із закликом не піддаватися панічному стану, не довіряти чулкам, викривати осіб, що поширюють чулки.

Бібліографічні посилання

1. Лебон Г. Психология толп : монография / Г. Лебон. – М., 1998.
2. Московичи С. Век толп : монография / С. Московичи. – М., 1996.
3. Сигеле С. Преступная толпа. Опыт коллективной психологии / С. Сигеле. – М.,

1998.

4. Тард Г. Мнение и толпа : монография / Г. Тард // Психология толп. – М., 1998.
5. Безносков Д.С. Психология толпы и терроризм : учебное пособие / Безносков Д.С., Почебут Л.Г. ; под ред. В.П. Сальникова. – СПб., 2005.
6. Ірхін Ю.Б. Психологічне супроводження заходів з охорони громадського порядку під час проведення спортивних змагань : метод. рекомендації / Ю.Б. Ірхін. – К., 2007.
7. Мороз Л.І. Теоретичні засади та організація психологічного тренінгу в органах внутрішніх справ : монографія / Л.І. Мороз. – К., 2005.
8. Парыгин Б.Д. О психологическом факторе в историческом процессе : монография / Б.Д. Парыгин, Л.И. Рудаков, Н.К. Михайловский // История и психология / под ред. Б.Ф. Поршнева, Л.И. Анцыферовой. – М., 1971.
9. Шайхлісламов З.Р. Проблемы психологической готовности работников органов внутренних дел к оперативной деятельности в экстремальных условиях / З.Р. Шайхлісламов. – Укр ДНТБ 24.09.1996. – № 1814-Ук.-96.
10. Назаретян А.П. Психология стихийного массового поведения : монография / А.П. Назаретян. – М., 2001.
11. Прангишвили А.С. Исследования по психологии : монография / А.С. Прангишвили. – Тбилиси, 1967.
12. Ольшанский Д.В. Психология масс / Д.В. Ольшанский. – СПб., 2002.
13. Запорожцева Г.Є. Теоретичні засади психологічного забезпечення оперативно-розшукової діяльності / Г.Є. Запорожцева, О.П. Лисенко // Науково-практичне видання МВС України – Бюлетень обміну досвідом роботи. – № 190. – 2012.
14. Кретчак О.М. Психологічний аналіз професійної діяльності міліціонерів ДСО та визначальні умови її удосконалення : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.06 – Юридична психологія / О.М. Кретчак. – К., 2003.
15. Корнєв О.М. Професійно-психологічна підготовка працівників підрозділів швидкого реагування міліції : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.06 – Юридична психологія / О.М. Корнєв. – К., 2001.
16. Современная психология : справочное руководство. – М., 1999.

Шинкаренко И. А. Проблемы нейтрализации работниками милиции факторов формирования панической толпы при массовых нарушениях общественного порядка. Рассмотрены проблемы выявления социально-психологических факторов формирования панической толпы во время массовых явлений, а также психологические проблемы использования приемов влияния на состояние толпы во время обеспечения общественного порядка работниками ОВД в условиях массовых нарушений общественного порядка.

Ключевые слова: стихийное поведение людей, паника, слухи, фабула, социально-психологические факторы формирования панической толпы.

Shynkarenko I. O. Problems of neutralizing by police officers factors in the formation of panic crowd during mass violations of public order. The Article deals with problems of determination social-psychological factors of forming of panicky crowd during the mass phenomena, decision of psychological problems of the use of receptions of influence on the state of crowd the workers of organs of internal affairs in relation to providing of public peace the workers of organs of internal affairs during mass public nuisances.

Certainly, that the problems of exposure and neutralization of factors of forming of panicky crowd it was engaged in as representatives of classic school of "theory of crowd" and representatives of modern schools, щозаймаються by psychological principles of actions in difficult terms, however their researches spread to the terms of modern socio-political situation in Ukraine.

Analysis of opinions of research workers and practice of activity of workers of militia in the conditions of crowd of permissions in the article to distinguish social, physiology, socially -

psychological and broadly speaking are psychological complexes of factors of transformation of the group organized more or less in panicky crowd.

The stages of reaction of crowd are certain by ears of таформування panic in modern realities of social tension. Certainly, that at co-operating with crowd needs: to reduce intensity of emotional infection, show people out of such state and rationalize, individualize his psyche. For this purpose there are receptions of operating on crowd from outside and from within, crowds which take into account "geography", Geography of crowd is determined by a difference between more dense kernel and rarefied periphery. The effect of the emotional swirling is accumulated in a kernel, and a man which appeared there tests his influence stronger. Most activity is shown comparatively by small part of people which present crowd. Other they are actively supported, yet more people support passively, and on periphery - different family observers. But all this mass gives to the kernel force of motivation, complemented by feeling of anonymity and impunity.

Keywords: *elemental conduct of people, panic, rumors, plot of a story, social-psychological factors of forming of panicky crowd.*

Надійшла до редакції 19.09.2014

Бідняк Г. С.

викладач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.98

СТРУКТУРА І ЗМІСТ ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА ТА ЙОГО МІСЦЕ В СИСТЕМІ ДОКАЗІВ У ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ШАХРАЙСТВА

Досліджено проблемні питання щодо структури висновку експерта, проаналізовано законодавчі акти та думки провідних науковців з приводу повноти змісту висновку експерта та його оцінці при розслідуванні шахрайств.

Ключові слова: *судова експертиза, висновок експерта, структура висновку експерта, зміст висновку експерта.*

Постановка проблеми. Використання спеціальних знань у різних формах значно розширює пізнавальні можливості органів досудового розслідування та суду, дозволяє використовувати новітні науково-технічні засоби під час протидії злочинності, зокрема при розслідуванні шахрайств. Однією з таких форм є проведення судової експертизи, оформлене у вигляді висновка експерта.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вагомий внесок у вивчення цієї проблеми зробили Т.В. Аверьянова, Л.Ю. Ароцкер, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.Д.Берназ, А.І. Вінберг, А.Ф. Волобуєв, В.Г. Гончаренко, Г.І. Грамович, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, В.О. Коновалова, Ю.Г. Корухов, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко,